

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Ляшчынская, В. А. Навуковыя тэксты і фразеалагізмы / В. А. Ляшчынская // *Bialorutenistyka Bialostocka*. Т. № 6. – Bialostock, rok 2014. – S. 281–295.
- 2 Ляшчынская, В. А. Слоўнік фразеалагізмаў мовы твораў Янкі Купалы / В. А. Ляшчынская, З. У. Шведава. – Гомель: УА «ГДУ імя Ф. Скарыны», 2007. – 312 с.
- 3 Купала, Я. Паўлінка / Я. Купала // *Янка Купала. Поўны збор твораў у дзевяці тамах*. Т. 7. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2001. – С. 139–181.
- 4 Лепешаў, І. Я. Фразеалогія сучаснай беларускай мовы : Вучэб. дапам. для філал. фак. ВНУ / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Вышэйшая школа, 1998. – 271 с.

In the article, on the basis of identified phraseological units as the most "culture-bearing" units of language, their use in the language of representatives of the younger generation in Yanka Kupala's comedy "Pavlinka" is established, their role, place, types are determined as one of the important means of the author's creation and the characteristics of the images of the actors of the dramatic work, and their selection and introduction into the text as a distinctive indicator of Yanka Kupala's idiostyle.

УДК 811.161.3'42'371:398.92(=161.3):303.2

В. А. ЛЯШЧЫНСКАЯ, З. У. ШВЕДАВА

(г. Гомель, УА "Гомельскі дзяржаўны
ўніверсітэт імя Францыска Скарыны")

КАМПАНЕНТЫ-“ВЫМЯРАЛЬНІКІ” І ЭТАЛОНЫ, СТЭРЭАТЫПЫ І СІМВАЛЫ ВЫМЯРЭННЯ ПРАСТОРЫ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ БЕЛАРУСАЎ

У артыкуле на матэрыяле выяўленых фразеалагізмаў беларускай мовы з агульным значэннем ‘блізка, побач’ з выкарыстаннем лінгвакультуралагічнага аналізу ўстанаўліваецца сувязь паміж выбарам лексем як апорных кампанентаў, асновы вобразаў гэтых фразеалагізмаў і наданнем ім сімвалікі, эталанізацыі і стэрэатыпізацыі.

Даследаванне мовы скрозь прызму адлюстравання ў ёй нацыянальна-культурнага вопыту яе носьбітаў дазваляе лепш зразумець гістарычнае мінулае, духоўнае жыццё, каштоўнасці, менталітэт, звычаі, традыцыі кожнага народа. Асаблівае значэнне ў гэтай сувязі набывае вывучэнне фразеалагічных адзінак, якія як «згорнытыя тэксты» прызваны да кадзіравання ведаў, да выражэння кожным народам свайго практычнага вопыту, духоўных здабыткаў і каштоўнасных арыенціраў. Зыходзячы з гэтых пазіцый і кіруючыся антрапацэнтрыйнай накіраванасцю сучасных даследаванняў, аб’ектам нашай увагі сталі фразеалагічныя адзінкі беларускай мовы як «моўныя і культурныя знакі другаснай намінацыі» (В. М. Макіенка), з ліку якіх абраны тыя, што скарыстоўваюцца ў беларусаў для вобразнага азначвання вымярэння малой адлегласці, ці адзінкі з агульным значэннем ‘блізка, побач’, якія, акрамя таго, выражаюць адносіны, даюць ацэнку праз вобразны спосаб вымярэння і даводзяць пра рэаліі, што паслужылі асновай утварэння вобразаў фразеалагізмаў як другасных адзінак мовы, і пра тыя абставіны такога вымярэння.

Вядома, што фразеалагічныя адзінкі па сваёй структуры суадносяцца са словазлучэннем, словаспалучэннем ці сказам і адпаведна складаюцца са слоў, але не кожнае слова можа стаць кампанентам фразеалагізма. І асноўнай задачай вывучэння абранай групы фразеалагічных адзінак беларускай мовы з’яўляецца ўстанаўленне кола лексем-кампанентаў як асновы вобразаў фразеалагічных адзінак і іх сімвалікі, што абумоўлена нададзенымі ім культурнымі сэнсамі, якія яшчэ ў дафразеалагічны перыяд дадаткова да свайго паняццыйнага значэння надзелены ў свядомасці народа дадатковай культурнай канатацыяй.

Вынікі збору фразеалагізмаў метадам суцэльнай выбаркіі паказваюць, што няпэўную малую адлегласць, такое абстрактнае паняцце як 'блізка' ў фразеалогіі беларусаў вызначаецца даволі значнай колькасцю фразеалагізмаў: выяўлена 25 адзінак, у складзе якіх выдзяляюцца нават дзве групы паводле тэматычна аб'яднаных кампанентаў-“вымяральнікаў”.

1. Першую групу фразеалагізмаў беларускай мовы, што ілюструюць усведамленне чалавека ў далёкім мінулым і даводзяць зададзеную сістэму вымярэння прасторы “блізка”, складаюць саматычныя фразеалагізмы, ці паводле вымярэння блізкай адлегласці, у межах дасягальнасці, у непасрэднай блізкасці ад чалавека ўказальнікамі ці арыенцірамі такога месцаразмяшчэння чаго- ці каго-небудзь у прасторы ад чалавека найбольш часта скарыстаны найменні цела чалавека, ці саматызмы, абраныя асновай утварэння вобразаў другасных адзінак.

Гэта рука, рукі (*пад рукамі* і *пад рукою* ‘каля сябе, так блізка, што можна лёгка дастаць, выкарыстаць. Пра канкрэтныя прадметы’, ‘вельмі блізка, недалёка, побач’; *рукой падаць* ‘зусім блізка, не вельмі далёка’), нос (*перад носам* ‘у непасрэднай блізкасці ад каго-небудзь, побач, блізка’; *з-пад носа* ‘зусім зблізку, з самай блізкай адлегласці (браць, выносіць, вылятаць, уцякаць і пад.)’; *пад <самым> носам* ‘у непасрэднай блізкасці ад каго-н., побач, блізка’; *нос (носам) у нос* і *носам к носу* сутыкацца (сутыкнуцца), сустракацца (сустрэцца) і пад. ‘вельмі блізка адзін ад аднаго’), вочы (*вочы ў вочы* ‘вельмі блізка, у непасрэднай блізкасці’; *перад вачамі (-ыма)* ‘побач, блізка, у непасрэднай блізкасці ад каго-н.’), бок (*пад бокам* ‘зусім блізка, недалёка (жыць, адбывацца і пад.)’ і ‘зусім блізка, побач, недалёка знаходзіцца’), плечы (*за плячамі (-ыма)* ‘зусім блізка, побач (стаяць, знаходзіцца і пад.)’; *плячо к плячу (да пляча)* і *плячо ў плячо* ‘зусім побач, у непасрэднай блізкасці, адзін каля аднаго (ісці, ехаць, стаяць, сядзець і пад.)’), твар (*тварам да твару* ‘вельмі блізка адзін ад другога (сутыкацца, сустракацца, стаяць і пад.)’; *твар (тварам) у твар* ‘вельмі блізка адзін ад аднаго (сутыкацца, сустракацца, стаяць, сядзець і пад.)’), грудзі (*грудзі ў грудзі* ‘вельмі блізка, зусім побач (стаяць, знаходзіцца і пад.)’).

Зразумела, што наяўнасць саматычных кампанентаў у складзе названых фразеалагізмаў як асновы іх утварэння зусім не выпадковая. Адбор названых саматычных кампанентаў тлумачыцца найперш тым, што чалавек у мінулым пазнаваў свет праз самога сябе, сваё цела, якое стала крыніцай асэнсавання акаляючай рэчаіснасці, і таму прастора вымяраецца ў адпаведнасці з уласцівасцямі цела чалавека і яго частак. І асабліва важным у адборы саматычных кампанентаў з’яўляецца наяўнасць ці ўласцівасць кожнай лексемы як наймення саматызма мець у дадатак да наймення цела яшчэ і замацаваную за ім сімваліку, што нададзена яшчэ ў дафразеалагічны перыяд іх існавання.

Так, вядома, што ў прасторавай мадэлі свету мяжа, адлегласць чалавека ад якіх-небудзь прадметаў вымяраецца з дапамогай рук, што ў выцягнутым становішчы служаць паказчыкам асобнай прасторы чалавека, сродкам для вызначэння мяжы непасрэднага кантакту чалавека з тым, што ці хто яго акружае, і сродкам для вымярэння той адлегласці, якая выяўляецца ў межах дасягальнасці чалавека без змены яго месцаразмяшчэння (*Побач стаяла прыхінутая да сцяны вінтоўка – усё было пад рукамі, заставалася цярыліва чакаць...* В. Быкаў; *Дуга была тут недалёка – ляжала тут жа пад рукою...* Я. Колас; *Да гэтага мястэчка ад нас рукой падаць.* Л. Калюга). А калі возьмем нос як зноў жа “выдзяляльную”, толькі ўжо частку твару чалавека, то гэта другі арыенцір ці, дакладней, яшчэ адзін сімвалічны паказчык мяжы, толькі ўжо максімальнага збліжэння з кім-небудзь, гэта “вымяральнік” той адлегласці, якая дапушчальная пры сустрэчы аднаго чалавека з другім (*Мінуўшы Лізюкоў дом, Лосік нос у нос сутыкаецца з Лявонам Бяганскім.* І. Навуменка) ці такога размяшчэння ў прасторы аднаго чалавека ад каго-небудзь іншага (*Лемяшэвіч сігануў збоку і пад самым носам старшыні затаптаў агонь.* І. Шамякін; – *Хіба што здарылася? – Семафор перад носам закрылі, – адказаў кандуктар.* М. Лобан; *Паранены асколкам у жывоце, ён ледзь лінеў, і яны дзве ночы выносілі яго з-пад носа немцаў...* В. Быкаў). Прыблізна гэта ж даводзяць і абраныя іншыя саматычныя кампаненты з улікам пэўных нюансаў, як, напрыклад, *плячо /плечы* – гэта не толькі эталон вымярэння мінімальнай адлегласці і максімальнага збліжэння людзей, але яшчэ і паказчык прычыны

такога збліжэння на аснове супрацьлегласцей вызначэння “свой – чужы” (*І мы не забудзем ніколі, суседзі мае, землякі, як роднаму ў хаце пісалі, сядзелі – плячо да пляча*. А. Бялевіч; *Тады браты радком садзяцца, плячо ў плячо, але прызнацца, што страшна ім, ніхто не хоча*. Я. Колас); *вочы* – гэта адметны сродак вымярэння адлегласці на аснове паказчыка бачнасці (*З гэтага доміка на Туманоўскага вочы ў вочы зірнула смерць*. А. Жук; *На першых часах ён захапляўся яздою і тымі новымі малюнкамі, што мільгацелі перад яго вачыма*. Я. Колас); *бок* – мяжа прасторы чалавека, а разам з прыназоўнікам *над*, але ўжо ў форме творнага склону пераасэнсаваны выраз выражае максімальнае прыбліжэнне да чалавека (*Пакутны, хрыплы нечалавечы крык чуцен недзе тут жа над бокам*. К. Крапіва) і інш.

Ва ўсіх выпадках у пабудове фразеалагізмаў з саматычным кампанентам выяўляецца антрапаморфная метафара, якая адлюстроўвае прасторавую мадэль свету чалавека. Разам з тым у вобразах фразеалагізмаў саматычныя кампаненты метанімічна (праз замену цэлага часткай) называюць усяго чалавека. А ў выніку ўсе названыя вышэй саматычныя фразеалагізмы, а іх 16 адзінак, набылі ролю эталонаў вымярэння блізкага месцазнаходжання кагоці чаго-небудзь, і гэта вынік назіральнасці і творчасці чалавека, уліку наяўных адметнасцей, пэўных асаблівасцей пры вымярэнні адлегласці і вызначэнні паняцця “блізка” ў розных умовах, пра што, дарэчы, у нейкай ступені даводзяць і розныя суправаджальныя дзеясловы да многіх саматычных фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘блізка’.

2. Другую групу складаюць фразеалагізмы, якія ўтвораны з дапамогай эталонных “вымяральнікаў” малой адлегласці ў прасторы, якімі абраны элементы, часткі будынка, дома чалавека як яшчэ аднаго з ліку самых важных паняццяў у культуры нашага народа. І гэта сцяна, вугал, дзверы, акно, да якіх далучаецца лексема *плот*.

Так, фразеалагізм *сцяна ў сцяну* мае, па-першае, абмежаваную валентнасць, паколькі спалучаецца толькі з дзеясловамі *жыць, пражываць* і пад.; па-другое, крыху адметнае значэнне – ‘зусім побач, у непасрэднай блізкасці, па суседству’ і, урэшце, адметны кампанент *сцяна*, які выступае асновай вобраза фразеалагізма для абазначэння новага абстрактнага паняцця – ‘блізка, па-суседству’ адносна месца пражывання аднаго чалавека з другім ці другімі. І для такога адбору маюцца ўсе асновы, паколькі лексема-вымяральнік *сцяна* абазначае важнейшы канструктыўны элемент хаты, які для нашых продкаў «сімвалічна ўва-сабляў вертыкальную мяжу паміж «сваім» (засвоеным, чалавечым) светам жылога памяшкання і іншасветам вонкавай прасторы» [5, с. 468]. Вобраз фразеалагізма ствараецца прасторавай метафарай, заснаванай на выкарыстанні прыназоўніка ў і сімвальнай функцыі сцяны як мяжы, ці, дакладней, сцен як дзвюх паралельных межаў «сваіх» тэрыторый, якія побач і ўсё ж асобныя, бо рэпрэзентуюць мяжу дзвюх “сваіх” прастораў, паміж якімі маецца блізкая адлегласць. Фразеалагізм, акрамя прасторавага, архітэктурна-будаўнічага, суадносіцца яшчэ і з духоўным кодам культуры беларусаў, бо захоўвае і перадае ўяўленні і маральныя ўстаноўкі пра жыццё побач, па суседству – сцены двух дамоў побач. Новы вобраз даводзіць пра жыццё людзей у непасрэднай блізкасці і, лічы, у дружбе і згодзе (параўн. прыказкі беларусаў *Добры сусед раднейшы за роднага брата; Добра, як сусед блізкі і пералаз нізкі*). Фразеалагізм адлюстроўвае стэрэатыпнае ўяўленне аб пражыванні людзей побач, пра жыццё па-суседству, але кожны ў «сваіх» сценах (*Дзед Андрэй і дзед Халімон – суседзі... Пражылі яны, можна сказаць, сцяна ў сцяны ўсё сваё жыццё. А кожнаму з іх цяпер па восем дзясяткаў адгрукала*. М. Ваданосаў [4, с. 478]).

А яшчэ гэта дыялектны фразеалагізм *вугал з вуглом* жыць, пражыць. ‘побач, у суседстве’, дзе абраны іншы кампанент – лексема *вугал*, за якой замацавана значэнне ‘месца, дзе сутыкаюцца два бакі аднаго прадмета; рог’ [9, с. 509]. Выбар гэтай лексемы пры ўтварэнні новай адзінкі абумоўлены зноў жа уласцівай для яе сімвалікі, паколькі *вугал* служыць сродкам-указальнікам кожнага з чатырох вуглоў дома на чатыры бакі свету, а выбар двух вуглоў – на размяшчэнне ў прасторы аднаго дома з такім жа паказчыкам другога (*Мы раней з Мацейчаю жылі вугал з вуглом, а цяпер яна на пуці жыве, у той белай будцы*. [8, с. 42]). Слушная тут заўвага А. К. Байбурына пра тое, што «арыентацыя жылля – гэта не толькі

суаднесенасць бакоў жылля з бакамі свету, але і ўключэнне ў цэлую сістэму адпаведнасцей прасторава-часавога, сацыяльнага, рэлігійнага, эканамічнага, міфалагічнага, касмалагічнага, гаспадарча-бытавога характару; уключэнне ў сімваліку колеру і сімваліку лічбаў» [1, с. 77].

Адметнасць пра размяшчэнне жылых пабудоў і адпаведна пражыванне людзей па-суседству даводзяць і сінанімічныя паміж сабой і з папярэднім дыялектныя фразеалагізмы *дзверы ў дзверы і акно ў акно*. Так, у першым скарыстанні адметны кампанент-лексема *дзверы*, што ў адпаведнасці са структурай і выкарыстаннем прыназоўніка ў даводзяць не толькі пра вельмі блізкае размяшчэння хат і пражыванне па-суседству, але і пра новы аспект такога размяшчэння – насупраць.

Выбар кампанента-лексема *дзверы* як важнага элемента беларускай хаты абумоўлены той жа сімвалікай, што і сцяна: у народнай свядомасці дзверы – гэта сімвал мяжы паміж «сваёй» і «чужой» тэрыторыямі, абжытай і неабжытай прасторы. А яшчэ “дзверы забяспечваюць сувязь са знешнім светам і абарону ад яго”, “дзверы – месца магічных дзеянняў”, гэта сакральны сімвал [7, с. 82]. Несумненна, што гэта сімваліка і стала «прычынай» выкарыстання наймення гэтай часткі жылля чалавека ў аснове вобраза фразеалагізма, была перададзена новай адзінцы з гэтым кампанентам і стала асновай фарміравання дадатковага сімвалічнага і каштоўнаснага складнікаў новага значэння другаснай адзінкі. Як вынік, фразеалагізм з паўторным кампанентам *дзверы* са сваім складаным зместам служыць для абазначэння новага паняцця ‘вельмі блізка, насупраць’, а яшчэ і для выражэння ўзаемаадносін людзей паміж сабой і, галоўнае, для станоўчай ацэнкі гэтых адносін, для абазначвання, захавання і перадачы выпрацаваных устаноў міжасобных сувязей у жыцці беларусаў (*Мы жылі блізінька дзвері ў дзвері, во так во наша хата, а во так іхнія*. [11, с. 184]).

Акно, як і дзверы, у народна-міфалагічным асэнсаванні ўспрымаецца як сакральнае, магічнае месца ў хаце, асэнсоўваецца як мяжа паміж сваёй і чужой прасторай, гэта месца, якое забяспечвае сувязь насельнікаў дома, хаты са знешнім. Вокны, як і дзверы, суадносяцца з ідэяй уваходу, пранікальнасці, сувязі са знешнім светам, гэта месца, праз якое можа пранікаць чужародная сіла на асвоеную чалавекам тэрыторыю. Акно, як і дзверы, – гэта шлях, па якому душа пакойніка ці міфалагічныя персанажы пранікаюць у дом і пакідаюць яго.

Усходнія славяне на працягу дзевяці ці сарака дзён пасля смерці каго з хатніх на акно ці ў чырвоным куце ставілі сасуд з вадой і хлебам для душы памерлага. У дзень памінавання мёртвых ставілі ежу не толькі на стол, але і на акно для памерлых, бо лічылася, што яны прыходзяць. Адкрывалі акно ці вокны, як і дзверы, для аблягчэння родаў. Акно – месца гаданняў, месца пранікнення ў хату небяспекі. Да апошняга часу маецца павер’е, паводле якога прылёт у хату праз акно ці стуканне птушкі птушкі дзюбкай у шкло акна – гэта знак бяды і нават смерці каго-небудзь з дамашніх ці родных. Лексема *акно* нададзена і такая сімваліка, як месца сувязі са светам касмічных з’яў і працэсаў і найперш сонца з яго святлом, асвятленнем у прамым і пераносным сэнсах. Праўда, і гэты аспект ідзе, па-першае, поруч з сімвалікай хаты, размяшчэннем яе ўнутранай плошчы. Так, чырвоны вугал з іконамі як сакральнае месца ў хаце, якое было арыентавана на ўсход ці поўдзень, быў найбольш асветленай часткай хаты, паколькі абедзве сцяны, што ўтвараюць гэты кут, мелі вокны.

Таму зразумелым і заканамерным з’яўляецца выбар лексема *акно* пры ўтварэнні фразеалагізма *акно ў акно* ‘побач, па-суседску, насупраць’ [2, с. 21] ці яго фанетычнага варыянта *вакно ў вакно* ‘вельмі блізка насупраць (жыць)’ [11, с. 83], асабліва калі яшчэ ўзгадаць этымалогію лексема *акно* ад *вока* з яго ўнікальным назначэннем і прыпісанымі яму культурнымі сэнсамі. І фразеалагізм даводзіць, што двое людзей, дзве сям’і жывуць побач, вокны адной хаты насупраць акон, глядзяць у вокны другой (*Нашы хаты стаяць насупраць, праз дарогу, акно ў акно* [2, с. 21]). Вобраз фразеалагізма ўтрымлівае метафару, паводле якой прасторавыя адносіны пражывання двух суседзяў прыпадабняюцца да адлегласці паміж размяшчэннем акон дзвюх хат насупраць, і метанімію праз прадстаўленне месца размяшчэння хаты як цэлага і па сумежнасці чалавека, які жыве ў ёй, праз акно як частку хаты. Выбар кампанента *акно* ў фразеалагізме *акно ў акно*, у адрозненне ад кампанента *дзверы* ў аднаструктурным

і сінанімічным фразеалагізме *дзверы ў дзверы*, уносіць новыя семантычныя адценні, якія ўплываюць на адметнасць яго выкарыстання. Тут акно выступае тым «сродкам» давядзення інфармацыі (акно як «вока») пра суседства як магчымасць бачыць суседзей, у адрозненне ад дзвярэй як «сродку» ўваходу аднаго да другога. Сапраўды, фразеалагізмы «кансервуюць» тыя дадатковыя веды пра аб'екты рэчаіснасці і даносяць «да нас з глыбіняў часу зыходнае разуменне базавага паняцця свядомасці» [6, с. 118]. І фразеалагізм *акно ў акно* ўступае ў сінанімічныя сувязі з фразеалагізмам *дзверы ў дзверы* і выконвае тую ж ролю эталона блізкасці, пражывання побач, па-суседству, але са сваім адценнем, што ўплывае на ўжыванне.

У гэтую ж групу ўключаем і вытворную фразеалагічную адзінку з кампанентам-лексмай *плот*, якая ў дафразеалагічны перыяд валодала функцыянальна значным для культуры беларусаў сэнсам і якой была ўласціва тая ж сімволіка, што і папярэднім найменням частак хаты, – мяжа, толькі мяжа «сваёй» прасторы двара, цэласнасці сядзібы як асвоенай чалавекам ад «чужой» прасторы, ці іншасвету, ліха, бяды [7, с. 184]. Менавіта гэта многае высвечвае ў змесце фразеалагізма праз абраную яго форму, утвораны вобразы як праваднік дадатковай культурнай інфармацыі гэтай адзінкі беларусаў, паколькі фразеалагізм *плот з плотам* дадае новае ўяўленне пра суседняе пражыванне праз адметны «сродак» межавання тэрыторыі суседзяў ці пражывання па-суседству ў параўнанні з фразеалагізмамі *дзверы ў дзверы*; *акна ў акно*, *вугал з вуглом* (*Мая сястра жыве з вашымі сваякамі плот с плотам, адзін плот у вашых і нашых там, у Задвор'і*. [8, с. 213]).

Да дзвюх груп – саматычных і будаўнічых – фразеалагізмаў як эталонаў вымярэння блізкай адлегласці далучаем фразеалагізмы з адзінкавымі іншымі сімвальнымі сродкамі такога вымярэння, кожны з якіх дадае новыя сэнсавыя адценні і адметнасці ва ўспрыманні вобразаў і выкарыстанні другасных адзінак ў маўленчай дзейнасці беларусаў. Гэта лексемы *крок* і *гара*.

Так, лексема *крок*, якая ўжо толькі адным са сваіх значэнняў – ‘адзін рух нагой уперад, назад або ўбок, а таксама рух адной нагой уперад пры хадзьбе, бегу’ [10, с. 726–737] – даносіць інфармацыю, тыя фонавыя веды і эталанізацыю крока як меры найперш мінімальнай адлегласці ў прасторы, што асвойваецца, успрымаецца пры руху і такім чынам вымяраецца чалавекам. Гэта і паслужыла адбору лексемы *крок* як асновы ўтварэння фразеалагізмаў *адзін крок* ‘не так далёка, вельмі блізка’ і *за два крокі* ад каго, ад чаго ‘зусім блізка, амаль побач’, у аснову вобразаў якіх пакладзена антропная метафара, што апісвае чалавека, яго дзейнасць, якая звязана з асваеннем акаляючай прасторы і прыпадабняецца да кроку як здольнасці чалавека вымяраць адлегласць ці ўяўляць яе мінімальнасць праз крок. А ў спалучэнні з лічэбніковым кампанентам *адзін* ці *два* новыя адзінкі дазваляюць наглядна перадаць уяўленне чалавека пра мінімальную меру адлегласці і прыблізнасць яе вымярэння паміж кім ці чым-небудзь пры адначасовым лічбавым вымярэнні для ўяўлення большай дакладнасці. Вобразы фразеалагізмаў з кампанентам *крок* адлюстроўваюць эталоннае ўяўленне пра крок як меру мінімальнай адлегласці пры перамяшчэнні чалавека ў прасторы. У выніку два фразеалагізмы з кампанентам *крок* перадаюць замацаваную стэрэатыпнасць уяўленняў чалавека пра блізкасць размяшчэння каго-ці чаго-небудзь ад іншага, ці выступаюць эталонам вымярэння такой малой адлегласці ў прасторы і часе (*Ад упраўлення трэста да завадской пляцоўкі быў адзін крок*. Т. Хадкевіч; *Вось і атрымліваецца, што ад алкагольнай разбэшчанасці – усяго адзін крок да белай гарачкі*. “Вожык” [3, с. 600]); *Раптам Карпаўна ўздрыгнула ад нечаканасці, – за два крокі ад лаўкі, на якой яна сядзела, стаяў нямецкі афіцэр з вялізнай аўчаркай на ланцужку*. У. Краўчанка [3, с. 601].

Яшчэ адным адметным сродкам-вымяральных выступае лексема, абраная ў склад і аснову вобраза фразеалагізм *не за гарамі* (*не за гарой*) ‘блізка, недалёка, побач знаходзіцца што-н.’, дзе лексема *гара/горы* з ліку ландшафтных найменняў выступае арыенцірам у прасторавай арганізацыі свету чалавека, сімвалічнай мяжой на прасторы ці тэрыторыі для чалавека і адпаведна сродкам вымярэння такой прасторы. Пры гэтым *гара*, *горы* даводзяць, што гэта цяжкадаступнае месца, гэта тая перашкода-мяжа, для пераадолення якой патрабуюцца сілы і намаганні, паколькі гэта ўжо не роўная мясцовасць, не раўніна, што асабліва выразна выяўляецца ў казках, адкуль, відавочна, і бярэ выток вобраз другаснай адзінкі (параўн.: *за высокімі гарамі, за цёмнымі лясамі, за глыбокімі марамі...*). Аднак пры

спалучэнні лексемы з прыназоўнікам *за* і адмоўнай часціцай *не* ўтвараецца вобраз адносна калі не лёгка даступнай, то ўсё ж магчымай і адносна блізкай прасторы, і таму фразеалагізм *не за гарамі (не за гарой)* набыў ролю эталона адносна блізкай, дасягальнай для чалавека адлегласці да якога-небудзь аб'екта.

Як бачым, роля фразеалагічных адзінак у гісторыі мовы, у жыцці кожнага народа – трансляцыя кожнаму новаму пакаленню носьбітаў мовы своеасабліва сфармуляваных правілаў, ці той культурнай інфармацыі, авалоданне якой і служыць авалоданню правіламі і нормаў культуры свайго народа, спрыяе злучэнню пакаленняў у адзіны народ. І кожная фразеалагічная адзінка сваім вобразам, унутранай формай, той падтэкставай інфармацыяй, якая ляжыць у аснове вытокаў яе ўтварэння, выражае ацэнку, якая можа быць станоўчай ці адмоўнай пры колькаснай перавазе апошняй. Выяўленне і аналіз фразеалагізмаў з кампанентамі-вымяральнікамі прасторы ў беларускай мове паказвае вытокі частковай канцэптуалізацыі катэгорыі прасторы, звестак аб прасторы і яе мінімальнасці ў вымярэнні праз пазнанне адносна свайго цела і яго частак – рук, носа, боку, пляча, твару, вачэй або кроку як адзінкі вымярэння адлегласці пры перамяшчэнні, руху чалавека, праз прастору дома як аднаго з найбольш актуальных паняццяў жыццядзейнасці чалавека і яго частак – сцяна, дзверы, вокны, вугал ці гара як тая перашкода на шляху чалавека, што аб'яднаны агульнай сімвалай – “мяжа”, “граніца” для вымярэння. І культурная канатацыя фразеалагізмаў якраз і абавязана ў пэўнай ступені наяўным у іх складзе гэтым словам-кампанентам, што ўжо мелі тое ці пэўнае сімвалічнае значэнне ў культуры народа, якое прачытваецца менавіта ў складзе фразеалагізмаў і дзякуючы якому гэтыя адзінкі набываюць функцыю сімвалаў, эталонаў, стэрэатыпаў вымярэння малой адлегласці ў вобразным уяўленні чалавека, выпрацаваных і прынятых народным светапоглядам.

Спіс выкарыстанай літаратуры

- 1 Байбурын, А. К. Жилище в обрядах и представлениях славян / А. К. Байбурын. – Л. : Наука, 1983. – 188 с.
- 2 Зайка, А. Фразеалагічны слоўнік Косаўшчыны / А. Зайка. – Брэст : ААТ “Брэсцкая друкарня”, 2014. – 308 с.
- 3 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1 : А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
- 4 Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2 : М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
- 5 Лобач, У. Сцяна / У. Лобач // Міфалогія беларусаў : Энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
- 6 Ляшчынская, В. А. Крытэрыі адбору слоў як кампанентаў фразеалагізмаў пры іх утварэнні // “Святло душы і таленту Святло...” : зб. навук. артыкулаў / рэдкал.: А. М. Ермакова (гал. рэд.) [і інш.]. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – С. 116–122.
- 7 Ляшчынская В. А. Два фрагменты фразеалагічнай карціны свету беларусаў: манаграфія / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2020. – 230 с.
- 8 Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.
- 9 Глумачальны слоўнік беларускай мовы: У 5-ці т. Т. 1 : А-В / Рэд. тома М. П. Лобан. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.
- 10 Глумачальны слоўнік беларускай мовы. Т. 2 : Г–К / Рэд. тома А. Я. Баханькоў. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
- 11 Юрчанка, Г. Ф. І коціца і валіца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.

In the article, based on the material of the identified phraseological units of the Belarusian language with the general meaning "close, near", using a linguistic and cultural analysis, a connection is established between the selection of lexemes as supporting components, the basis of the images of these phraseological units, and giving them symbolism, standardization and stereotyping.